

Monika Dąbkowska*

*Palimpsest w przekształceniach
opactwa cysterskiego w Rudach
po II wojnie światowej*

*Palimpsest in the transformations
of the Cistercian abbey in Rudy
after World War II*

Opactwo pocysterskie w Rudach na Górnym Śląsku w ostatnich dniach II wojny światowej zostało podpalone przez wojsko radzieckie. Skutkiem tego były ogromne zniszczenia niezwykle cennej zabytkowej substancji, ukształtowanej przez wiele stuleci i zachowującej w swojej formie spuściznę kilku epok artystycznych. Trudna powojenna sytuacja polityczno-gospodarcza i decyzje konserwatorskie przyczyniły się do przeprowadzenia w kościele prac konserwatorskich i budowlanych, które wymagają krytycznej oceny. Jest to zadanie niełatwe, nie tylko ze względu na lakoniczność lub braki w dokumentacjach administracyjnych, ale przede wszystkim z powodu zatarcia, w czasie realizacji tych prac, podziałów pomiędzy oryginałem a elementami dodanymi wtórnie. Zarówno przeprowadzone wówczas prace, jak i stan wytworzonej przy tej okazji dokumentacji, której zadaniem jest przecież kompleksowy opis, można określić symbolicznie palimpsestem, rozumianym jako starcie dokumentu pierwotnego i nadpisanie na nim nowego tekstu, ale też całkowite przekształcenie jego materii w celu dostosowania do nowego formatu.

Głównym celem niniejszego artykułu jest naświetlenie przekształceń, jakich dokonano w architekturze opactwa, a w szczególności świątyni po II wojnie światowej. Skró-

The post-Cistercian abbey in Rudy in Upper Silesia was set on fire by the Soviet army during the last days of World War II. This resulted in the massive destruction of the unusually valuable historical substance shaped throughout the centuries, which preserved the heritage of several époques of art in its form. The difficult post-war political and economic situation as well as restoration decisions contributed to the restoration and construction work which was carried out in the church and now it requires some critical evaluation. It is not an easy task, not only due to the brevity or deficiencies in the administrative documentation, but mainly due to the fact that – while performing this work – the divisions between the original and the elements added secondarily were obliterated. Both the work carried out at that time and the state of documentation prepared on that occasion, whose task was aimed at a comprehensive description, can be described symbolically as a palimpsest understood as the removal of the original document and overwriting a new text on it, but also a complete transformation of its matter in order to adapt it to a new format.

The main purpose of this article is to highlight the transformations which were made as regards the architecture of the abbey and in particular the church after World War II. A brief outline of the construction history of the building shall allow us to become aware of the artistic forms' richness of the Rudy Church on the eve of the war and the size of the suffered loss.

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

towy zarys dziejów budowlanych obiektu pozwoli uświadomić bogactwo form artystycznych kościoła rudzkiego w przededniu wojny i miarę poniesionej straty.

Rudzkie opactwo ufundowano w latach 1252–1258¹. Powstawało ono prawdopodobnie w ciągu pierwszych 40 lat; do około 1303 r. wzniesiono świątynię i dobudowano do niej część wschodniego skrzydła klasztornego², a zapewne jeszcze w XIV w. – kolejne skrzydła³. Do dziś oprócz nadwątłonej pożarami i odbudowanymi strukturami murów nie zachowało się wiele z tej pierwotnej średniowiecznej materii: dawna fasada kościoła z ostrołukowym piaskowcowo-ceglanym portalem, przesłonięta w późniejszych czasach kruchtą, bazy kolumnienek w kapitulniku, relikty przypór wzmacniających północno-zachodnie naroże pierwotnego kościoła czy ostrołukowy portal łączący nawę północną ze skrzydłem klasztornym.

Przez stulecia obiekt był kilkakrotnie niszczone⁴. Znacznym przekształceniom uległ w związku z barokową przebudową realizowaną od 1671 r. [1, s. 363–364, 366]. Odbudowano wówczas trzy skrzydła klasztorne: wschodnie, zachodnie i północne⁵, wzniesiono nową zakrystię, podniesiono mury⁶ i zrekonstruowano dachy nawy głównej, transeptu oraz chóru⁷, południową kaplicę przy transepcie przykryto kopułą z latarnią, przejście z transeptu do zakrystii oprawiono kamiennym portalem, z pewnością zamurowano również dolną część okna we wschodniej ścianie prezbiterium, jednocześnie zaokrąglając je w górnej partii, wymieniono także posadzkę w kościele (1682) [6, s. 137–138]. Przekształceniu uległa też fasada kościoła, do której dostawiono kruchtę (1685), następnie wieżę (1716–1735) i udekorowano wapienno-piaskowcowymi sztukateriami i piaskowcowymi rzeźbami (1783–1798)

¹ Pierwotnie opactwo lokowano w Woszczycach na pograniczu Śląska i Małopolski [1, s. 361–363]. Otrzymało ono w uposażeniu kilka wsi, ziemie oraz przywileje. Słabe gleby i liczne lasy uniemożliwiały rozwój upraw zbożowych, więc utrzymywało się ono głównie z gospodarki leśno-wodnej [2, s. 18]. Na tle śląskich opactw cysterskich Rudy nie były bogate, aczkolwiek posiadały wysoką pozycję, z czym związane były funkcje najważniejszych prałatów Górnego Śląska czy uczestników i przewodniczących sejmików księstw: opolskiego i raciborskiego [1, s. 361–363].

² W części tej znajdowały się zakrystia, armarium, kapitulnik, dwie izby i najprawdopodobniej dormitorium na piętrze [3, s. 530].

³ Wzniesiono je ze spoinowanej cegły w wątku wendyjskim, a detal architektoniczny z piaskowca. Badania architektoniczne dowiodły, że cały klasztor założono na jednym rzucie, o czym świadczą zachowane fragmenty pierwotnego założenia we wszystkich skrzydłach. Przy czym pierwotny poziom posadzki był o około 80 cm niższy od obecnego [4].

⁴ W XIV w. zabudowę strawił pożar (1372) o nieznanej skali [5]. Po pożarze nastąpiła odbudowa, datowana na 2. poł. XIV w. [4]. Znaczący upadek gospodarczy opactwa nastąpił w czasie wojny trzydziestoletniej (1618–1648), na skutek działań wojennych już w 1620 r. zabudowania klasztorne zostały zaniedbane i częściowo zniszczone [5].

⁵ Pierwotne mury klasztoru w znacznym stopniu rozebrano, a północne skrzydło usunięto całkowicie. Prace realizowane były przez architekta i mistrza murarskiego Melchiora Wernhera z Nysy [1, s. 363–364].

⁶ Podniesienie murów magistralnych kościoła było związane z koniecznością odsunięcia grzbietów sklepiennych od wiązarów [6, s. 137].

⁷ Odbudowę realizowali od 1680 r. Karl Rath z Tworoga Małego i mistrz ciesielski G. Roskosch z Głogówka [6, s. 137]. Prawdopodobnie wówczas został zmieniony kształt dachu – pierwotnie trójspadowy, po którym pozostały gniazda po belkach zamurowane ceglami. Dziękuję za udzielenie tej informacji p. Dariuszowi Makoszowi, który od wielu lat realizuje w opactwie prace konserwatorskie.

The Rudy Abbey was founded in the years 1252–1258¹. It was probably built during the first forty years; approximately until 1303 the church was erected and a part of the eastern monastery wing² was added to it and certainly still in the 14th century the next wings were added³. Until today, apart from the wall structures weakened by fires and restorations not much of the original medieval matter was preserved, i.e. the old church facade along with the ogival portal made of sandstone and brick later covered with a vestibule, bases of columns in the chapterhouse, relics of buttresses strengthening the north-western corner of the original church or the ogival portal connecting the northern aisle with the monastery wing.

The building was destroyed several times throughout the centuries⁴. It underwent significant transformations in connection with the Baroque reconstruction pursued since 1671 [1, pp. 363–364, 366]. Three monastery wings were reconstructed at that time, namely the eastern one, western and northern⁵, a new sacristy was built, the walls were raised⁶ and the roofs of the central nave, transept and matroneum⁷ were reconstructed; the southern chapel near the transept was covered by a dome with a lantern, the gateway from the transept to the sacristy was framed with a stone portal, also the lower part of the window in the eastern wall of the presbytery was filled with bricks and at the same time it was made round in its upper part, the floor in the church was changed as well (1682) [6,

¹ Originally the abbey was located in Woszczycze on the border of Silesia and Lesser Poland [1, pp. 361–363]. It received several villages, lands and privileges as a dowry. Poor soil and a great number of forests prevented the development of crops, so the abbey depended mainly on the forestry and water management [2, p. 18]. Against the background of the Silesian Cistercian abbeys the Rudy one was not a rich abbey, but it had a high position, which was connected with the functions of the most important prelates of Upper Silesia or the participants and the chairmen of councils of Opole and Racibórz Principalities [1, pp. 361–363].

² This part housed the following: a sacristy, a smaller monastery library (*armarium*), a chapterhouse, two rooms and most likely a dormitory on the first floor [3, p. 530].

³ It was built of bricks sealed with mortar in the Slavonic brickwork, whereas the architectural detail was made of sandstone. Architectural research proved that the whole monastery was founded on one projection, which can be seen in the preserved fragments of the original foundation in all the wings. The original floor level, however, was approximately 80 cm lower than the present one [4].

⁴ In the 14th century the buildings were destroyed by a fire (1372) on an unknown scale [5]. After the fire the reconstruction began which took place in the 2nd half of the 14th century [4]. A significant economic decline of the abbey occurred during the Thirty Years' War (1618–1648); already in 1620 as a result of military operations the monastery buildings were neglected and partially destroyed [5].

⁵ The original walls of the monastery were demolished to a large extent and the northern wing was completely removed. The works were carried out by the architect and master mason Melchior Wernher of Nysa [1, pp. 363–364].

⁶ Raising the main walls of the church was connected with the need to move away vault ridges from the trusses [6, p. 137].

⁷ The reconstruction was carried out since 1680 by Karl Rath of Tworóg Mały and master carpenter G. Roskosch from Głogówek [6, p. 137]. Probably at that time the shape of the roof was changed – originally it was a three-slope one after which beam holes were left which were later filled with bricks. I would like to thank Mr Dariusz Makosz for providing this information – he has been carrying out restoration works in the abbey for years.

[7]. Wzniesiono kaplicę mariacką (1723–1726)⁸ oraz przekształcono wnętrze kaplicy św. Jana Nepomucena (1720, 1785)⁹. Rozbudowano również pałac opata (1716–1735)¹⁰. Pod koniec XVIII w. dokonano gruntownej modernizacji wnętrza kościoła – sklepienia i ściany pokryto stiukami (1785–1790) [1, s. 364] i odnowiono kościelną wieżę (1788) [6, s. 140]. Opactwo z tamtego czasu pokazuje rysunek w *Topographia Silesiae* Friedricha Bernharda Wernhera.

Istotną cezurą w dziejach opactwa była jego sekularyzacja w 1810 r., która dała początek stopniowemu przekształcaniu w świecką rezydencję. Początkowo w klasztorze próbowano zorganizować szpital wojskowy i skład broni (1812–1815), a już w 1820 r. dobra klasztorne przejął nowy właściciel – landgraf Wiktor Amadeusz von Hessen-Rothenburg. Założono wówczas wokół park angielski (1822) i przebudowano prawdopodobnie bramę wjazdową (1827). Od 1834 r. Rudy miały kolejnego właściciela – księcia raciborskiego Wiktora von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Rozpoczęto wtedy przebudowę wewnątrz klasztoru i pałacu w duchu neogotyku. Na podstawie projektów Carla Lüdeckego z lat 1859–1863 wschodnia elewacja pałacu zyskała neogotycką formę, wyburzono większość budynków gospodarczych, a pozostałe przerobiono na stajnie i wozownie książęce [10, s. 181].

Datowane na przełom XIX i XX w. przekształcenia dawnego klasztoru polegały przede wszystkim na odnowieniu, restauracji i funkcjonalnej przebudowie wewnątrz [4], [7]. Dość szeroki zakres miały prace przeprowadzone w latach 1925–1935 (il. 1). Gruntownie został wówczas odnowiony kościół, a z okazji srebrnego jubileuszu pary książęcej Wiktora III i Elżbiety (1935) – także kaplica mariacka¹¹ [8]. Elewacje kościoła, doskonale widoczne na starych widokówkach [11, fot. s. 11], [12], były w tamtym okresie całkowicie pokryte tynkiem, a otwory okienne miały nadane jeszcze w baroku formy zamkniętych półokrągło kwadratów i prostokątów.

W ostatnich dniach II wojny światowej opactwo na skutek podpalenia przez Armię Czerwoną uległo zniszczeniu w ogromnej skali, a jego odbudowa i konserwacja trwały prawie 60 lat. Pożar spowodował całkowite zniszczenie dachów i wieżb, wieża kościelna została kilkakrotnie przebita przez pociski czołgu. Po pożarze zawaliło się sklepienie w prezbiterium, częściowo w nawie

pp. 137–138]. The church facade, to which a vestibule (1685) and later a tower (1716–1735) were added, was also transformed and decorated with lime and sandstone stucco and sandstone sculptures (1783–1798) [7]. Mary's chapel was built (1723–1726)⁸ and the interior of St John of Nepomuk Chapel was transformed (1720, 1785)⁹. The palace of the abbot was expanded as well (1716–1735)¹⁰. At the end of the 18th century thorough modernization of the interior of the church was carried out – the vaults and walls were covered with stucco (1785–1790) [1, p. 364] and the church tower was restored (1788) [6, p. 140]. The abbey from that time is shown in the drawing *Topographia Silesiae* by Friedrich Bernhard Wernher.

An important turning point in the history of the abbey was its secularization in 1810 which gave rise to its gradual transformation into a secular residence. Initially, in the monastery there were attempts to organize a military hospital and arsenal (1812–1815), and already in 1820 the monastery property was taken over by a new owner – Landgrave Victor Amadeus von Hessen-Rothenburg. At that time an English park was founded around the property (1822) and probably the entrance gate was rebuilt (1827). Since 1834 Rudy had another new owner – the Racibórz Duke Victor von Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst. Then the reconstruction of the interiors of the monastery and the palace in the spirit of neo-Gothic started. On the basis of Carl Lüdecke's projects from the years 1859–1863 the eastern facade of the palace received a neo-Gothic form, most of the farm buildings were demolished and the rest of them were turned into stables and the duke's coach houses [10, p. 181].

Transformations of the former monastery which date back to the turn of the 20th century primarily consisted in the renewal, restoration and functional reconstruction of the interiors [4], [7]. The works which were carried out in years 1925–1935 had quite a wide range (Fig. 1). The church was then completely reconstructed and on the occasion of the silver jubilee of the princely couple Victor III and Elizabeth (1935) the Mary's Chapel as well¹¹ [8]. At that time, the facades of the church, which can be perfectly seen in old postcards [11, photo p. 11], [12], were completely covered with plaster and window openings still had the Baroque forms of semi-circle closed squares and rectangles.

During the last days of World War II the abbey was destroyed on a massive scale as a result of setting it on fire

⁸ Wyposażenie malarskie kaplicy było wykonane dwukrotnie, pierwsze składało się z ujętych ramami nisz, malowideł i dekoracji sztukatorskich. W 1785 r. nadano wewnątrz nowy wygląd, na który składały się stiukowa absyda, pilastry, portal oraz rzeźby aniołów [8].

⁹ Około 1785 r. zamurowano w kaplicy okno wschodnie, umieszczono w tym miejscu stiukowy ołtarz wykonany prawdopodobnie przez Jana Schuberta, dobudowano latarnię z kopułą w celu doświetlenia wnętrza, kopułę pokryto bogatą dekoracją sztukatorską, dotychczasowe malowidła zamalowano lub nawet skuto [9].

¹⁰ Uzyskał on formę trzech tworzących dziedziniec skrzydeł, przybudowanych od północy do clastrum. Przy czym skrzydła zachodnie i północne miały charakter pomocniczy [3, s. 533].

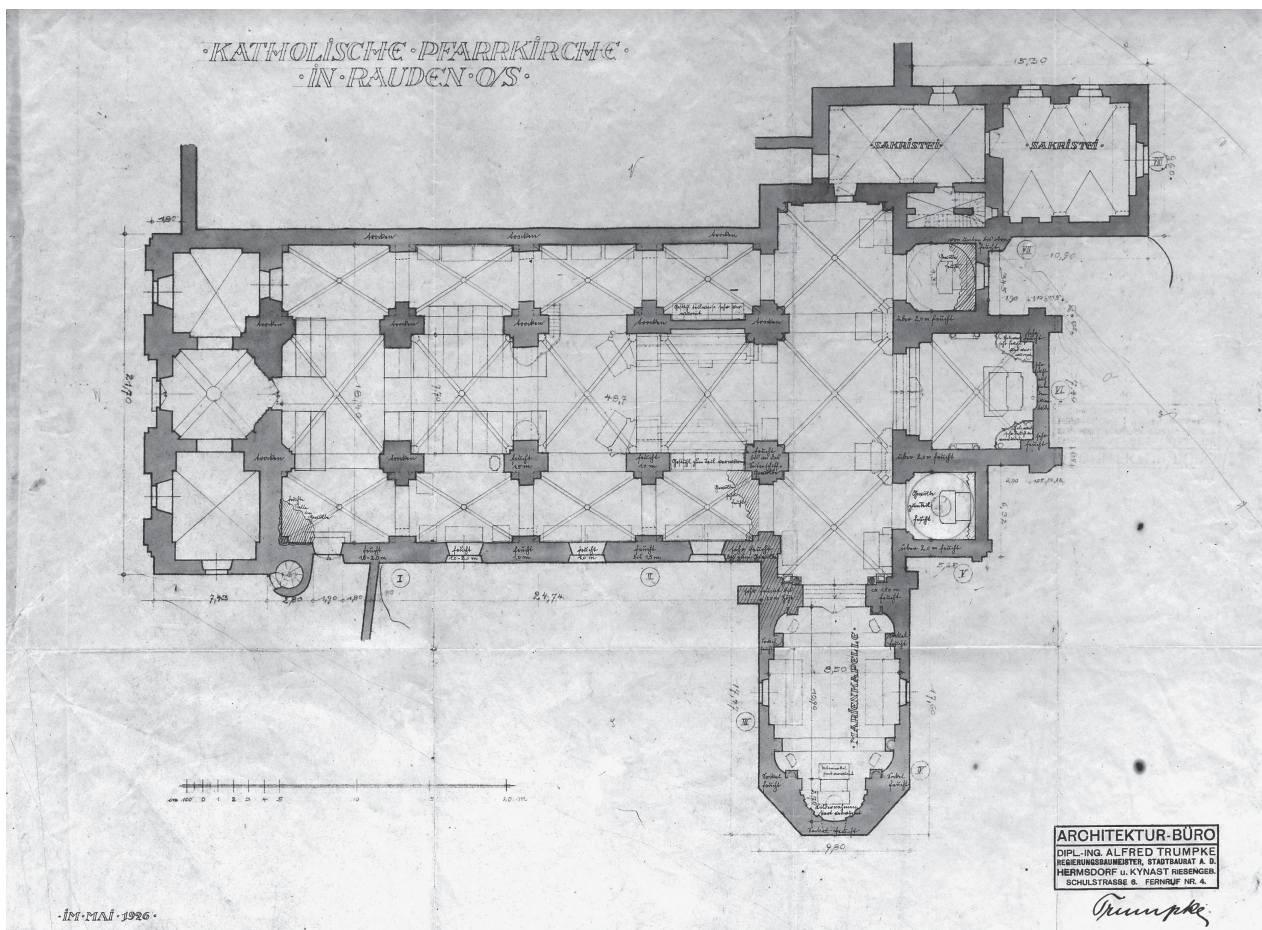
¹¹ Część zrealizowanych wówczas prac malarskich została wykonana za pomocą niewłaściwych materiałów i technologii, czego dowodzą dokumentacje prac konserwatorskich z lat 90. XX w., kiedy usunięto je, przywracając stan pierwotny.

⁸ The chapel's painting furnishing was made twice; the first consisted of framed niches, paintings and stucco decorations. In 1785 the interior was given a new appearance which consisted of a stucco apse, pilasters, a portal and sculptures of angels [8].

⁹ In about 1785 the eastern window in the chapel was filled with bricks, a stucco altar made probably by John Schubert was situated at that place, a lighthouse with a dome in order to illuminate the interior was built, the dome was covered with rich stucco decoration, the existing murals were painted over or even removed [9].

¹⁰ It received the form of three wings making up a courtyard added to the monastery from the northern side. The northern and western wings, however, were of an auxiliary character [3, p. 533].

¹¹ Some of the paintings were made with the use of improper materials and technologies, which is proved in the documentation of restoration works from the 1990s when they were removed and the original state was brought back.

II. 1. Rzut kościoła, 1926 r. (fot. Archiwum Państwowe w Opolu),
(Rejencja Opolska, Wydz. II Kościoły i szkoły, „Kath. Pfarrkirche in renovation Rauden, Krs. Rybnik”, sygn. 753)

Fig. 1. Projection of the church, 1926 (source: Archiwum Państwowe w Opolu),
(Rejencja Opolska, Wydz. II Kościoły i szkoły, „Kath. Pfarrkirche in renovation Rauden, Krs. Rybnik”, sygn. 753)

II. 2. Elewacja południowa kościoła, średniowieczny fryz i współczesne otwory okienne wprowadzone w czasie odbudowy realizowanej od 1945 r., stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 2. Southern facade of the church, medieval frieze and contemporary window openings introduced during the reconstruction conducted since 1945, present condition (photo by M. Dąbkowska)

II. 3. Elewacja południowa prezbiterium kościoła, fryz dekoracyjny z nowożytnymi płytkami posadzkowymi, stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 3. Southern facade of the church presbytery, ornamental frieze with modern floor tiles, present condition (photo by M. Dąbkowska)

głównej i północnej, a w południowej było uszkodzone. Runięcie sklepień spowodowało zmiążdżenie posadzki w nawie północnej i głównej. Sztukaterie sklepienne i tynki w nawach w znacznej części spłonęły i odpadły od sklepień, a pozostałe stiuki i freski zostały okopcone [13, s. 7–8, 13–14, 43]. Pożar spowodował naruszenie układu statycznego budowli i pęknięcie rurociągu w klasztorze – woda sączyła się przez wiele miesięcy i w nawie północnej wymyła grunt pod środkowym filarem, w wyniku czego dwa lata po pożarze runął filar i sklepienia w sąsiadujących przęsłach [1, s. 364]. Najmniej zniszczoną częścią była kaplica Najświętszej Marii Panny, w której sztukaterie i polichromie zostały w czasie pożaru mocno okopcone [13, s. 7–8, 13–14].

Przy wielu trudnościach, a przede wszystkim braku fachowców do prac konserwatorskich i środków na remonty, odgruzowanie kościoła rozpoczęto jeszcze w 1945, a odbudowę w 1947 r. Pracami kierował z ramienia administracyjnego konserwator wojewódzki dr Józef Karol Kluss (od 1946)¹², a realizację powierzono niewykwalifikowanym miejscowym robotnikom pod nadzorem konstruktorów Witolda Świądrowskiego i Tadeusza Jasińskiego. Autorem większości projektów odbudowy, m.in. okna we wschodniej ścianie prezbiterium, części sklepień,

by the Red Army and its reconstruction and restoration lasted almost 60 years. The fire caused the total destruction of roofs and trusses, the church tower was repeatedly pierced by tank cannons. After the fire the vault in the sanctuary collapsed, partly in the nave and the northern aisle, whereas in the southern aisle it was damaged. The collapse of vaults resulted in crushing the floor in the north aisle and in the central nave. The vault stucco and plaster in the aisles were burnt to a large extent and fell off the vaults, whereas the remaining stucco and frescoes were blackened by smoke [13, pp. 7–8, 13–14, 43]. The fire caused some violation of the static structure of the building and pipeline rupture in the monastery – water seeped for many months and washed away the soil under the central pillar in the northern aisle, which resulted in the collapse of the pillar and vaults in the neighbouring bays two years after the fire [1, p. 364]. The Blessed Virgin Mary Chapel was the least damaged part, where the stucco and polychrome were heavily blackened with smoke in the fire [13, pp. 7–8, 13–14].

Dealing with many difficulties and, above all, the lack of restoration specialists and funds for repairs, the church rubble removal started already in 1945 and its reconstruction in 1947. The works were supervised by the district restorer Dr Józef Karol Kluss as the administrator (since 1946)¹², and the work was entrusted to unqualified local workers under the supervision of designers Witold Świądrowski and Tadeusz Jasiński. Stanisław Kramarczyk was the author of most projects of reconstruction, *inter alia*, the windows in the eastern wall of the presbytery, some of the vaults, pillars, a portal leading to the Mary's Chapel and furnishings [13, pp. 15, 26–29].

Restoration authorities decided to re-Gothicize the church (Figs. 2, 3). It concerned mainly the walls and vaults: old plaster and stucco were scraped, the mortar between bricks was removed, and then the walls were faced and new mortar was used. The window in the eastern wall of the presbytery was reconstructed. Workers made new sandstone tracery and the window framing (Fig. 4), however, during the work many irregularities occurred, namely the original elements were not preserved, in spite of the fact that it was possible, the particular parts of tracery were connected technically in an inappropriate way, parts of tracery were scraped improperly and they had different thickness and deviations from the vertical.

¹² Dr Józef Karol Kluss – grafik, historyk sztuki, w czasie I wojny światowej legionista polski, w okresie międzywojennym był konserwatorem dwóch okręgów obejmujących miasto Warszawę i województwo łódzkie oraz województwo warszawskie i białostockie, a także kustoszem Muzeum w Belwederze. Od 1944 r. pracował w Wydziale Ochrony Zabytków Resortu Kultury i Sztuki PKWN w Lublinie, pełnił obowiązki dyrektora Departamentu Muzeów i Ochrony Zabytków. Po wojnie zajmował się organizacją rodzącej się administracji państwowej, pełnił funkcję konserwatora wojewódzkiego w Rzeszowie (1945), a następnie konserwatora tzw. województwa śląsko-dąbrowskiego (1946–1954), obecnie śląskiego i opolskiego. Później wykładał także historię grafiki na Wydziale Grafiki Propagandowej ASP w Katowicach. Na wniosek Ministra Kultury został w 1955 r. odznaczony Medalem 10-lecia Polski Ludowej, a także odznaką Zasłużonemu w Rozwoju Województwa Katowickiego [14, s. 1683], [15, s. 56–57], [16, s. 328], [17, s. 62].

¹² Dr Józef Karol Kluss – a graphic designer and an art historian, a Polish legionary during World War I, in the inter-war period he was a restorer for two districts, including the city of Warsaw and Łódź Province as well as Warsaw and Białystok Provinces and he was a curator in the Museum in Belweder. Since 1944 he worked at the Department of Monument Protection of the Ministry of Culture and Art PKWN in Lublin, he was the director of the Department of Museums and Monument Protection. After the war he organized the first state administration, performed the function of the district restorer in Rzeszów (1945) and then the restorer of the so called Silesian and Dąbrowa District (1946–1954), Silesian and Opole at present. Later he lectured in history of graphics at the Faculty of Propaganda Graphics at ASP (Academy of Fine Arts) in Katowice. In 1955 he was awarded the 10th Anniversary of the Polish People's Republic Medal by the Minister of Culture and the Award for the Distinguished in the Development of the Katowice Province [14, p. 1683], [15, pp. 56–57], [16, p. 328], [17, p. 62].

filarów, portalu do kaplicy mariackiej oraz wyposażenia był Stanisław Kramarczyk [13, s. 15, 26–29].

Władze konserwatorskie podjęły decyzję o regotyccyzacji kościoła (il. 2, 3). Dotyczyła ona przede wszystkim murów i sklepień: odbito stare tynki i sztukaterie, usunięto zaprawę pomiędzy ceglami, a następnie licowano ściany i wstawiono nową zaprawę. Odtworzono okno we wschodniej ścianie prezbiterium. Robotnicy wykonali z piaskowca nowe laskowanie, maswerk i oprawę okna (il. 4), jednak podczas prac doszło do wielu nieprawidłowości: nie zachowano elementów pierwotnych możliwych do zachowania, niewłaściwie technicznie połączono poszczególne części maswerków, laskowania zostały odkute niewprawnie, miały różne grubości i odchylenia od pionu. W rzeczywistości, z powodu braku dokumentacji konserwatorskiej nie wiadomo nawet, czy rekonstrukcja była choć trochę oparta na znajomości form oryginalnych. Przystąpiono także do remontu sklepień nad nawą i transeptem. Na potrzeby odbudowy rozpoczęto produkcję cegły wytwarzanej ręcznie w miejscowej cegielni według wzorów gotyckich. Sporo czasu zajęło robotnikom opracowanie odpowiedniej metody produkcji i wypału. Prace sklepienne wraz z tynkowaniem ukończono przed 1950 r. (il. 5). Wykonano także nową posadzkę – nowe płyty odlano z betonu zmieszanego z rozkruszonymi oryginalnymi płytami (il. 6). Granicę pomiędzy nimi widać w części zachodniej nawy południowej, przy wejściu do kościoła. Po zawaleniu filara w nawie głównej podjęto decyzję o jego odbudowie nowymi metodami – z żelbetu. Zbyt mała ilość środków na prace przyczyniła się do podjęcia decyzji o pokryciu dachu blachą cynkową zamiast dachówki [13, s. 8, 17–21, 28, 43–45], [18].

Gotycyzacja nie była jedynym działaniem przy odbudowie kościoła. Doszukano się także romańskich cech obiektu [13, s. 15, 42], być może na podstawie niemieckojęzycznej monografii Augusta Potthasta [6, s. 136], mimo że przesłanki naukowe i historyczne mówią o romańskim pochodzeniu w przypadku tylko jednego motywu dekoracyjnego na głowicach kolumn w postaci palmet, oraz co najwyżej o swoistej archaizacji gotyckiej architektury kościoła¹³. W późniejszych czasach zresztą poszukiwania romańskiej proveniencji świątyni spotkały się z krytyką badaczy. „Romanizacja” kościoła polegała na znacznym zwężeniu barokowych otworów okiennych (1949). Niestety i tu nie ustrzeżono się błędów konserwatorskich, albowiem rozglifienia nowych otworów okiennych wcinają się prawie do połowy oryginalnego gotyckiego fryzu, zachowanego pod barokowym tynkiem, niszcząc go. Fryz został zniszczony także przez wstawienie nieestetycznych pasów grubo nałożonej pomiędzy cegły betonowej zaprawy (il. 2, 3, 7, 8).

Ze względu na zniszczenia sztukaterii i polichromii wewnątrz kościoła podjęto decyzję o pozostawieniu tylko tych barokowych elementów, które zachowały się w całości, nienaruszone podczas pożaru, czyli kaplic, stolarki sakralnej i fasady kościoła. Jednak fotografie z tego okresu pokazują całkiem spore pozostałości barokowego wy-

Il. 4. Okno w elewacji wschodniej kościoła wtórnie wykonane i zamontowane w czasie prac konserwatorskich przeprowadzonych po 1945 r., stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 4. Window in the eastern facade of the church secondarily made and installed during restoration works carried out after 1945, present condition (photo by M. Dąbkowska)

In fact, due to the lack of restoration documentation it is not even sure whether the reconstruction was at least a little based on the knowledge of the original forms. The work connected with the reconstruction of vaults above the nave and the transept also started. For the purposes of reconstruction the production of bricks made by hand according to the Gothic patterns in the local brickyard began. It took much time for the workers to develop an appropriate method of production and burning. The vault works along with plastering were completed before 1950 (Fig. 5). A new floor was also made – new plates were cast of concrete mixed with crushed original plates (Fig. 6). A boundary between them can be seen in the western part of the southern aisle at the entrance to the church. After the pillar collapsed in the central nave it was decided to reconstruct it with the use of new methods – reinforced concrete. Insufficient funds for the work contributed to the decision to cover the roof with zinc coated sheet instead of tiles [13, pp. 8, 17–21, 28, 43–45], [18].

¹³ Temat ten poruszali w późniejszych czasach m.in. prof. Marian Kutner [19, s. 79–80] oraz Stanisław Rybandt [20, s. 167, 171].

Il. 5. Wnętrze kościoła, widok w kierunku prezbiterium, stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 5. Church interior, view in the direction of the presbytery, present condition (photo by M. Dąbkowska)

stroju ścian w dobrym stanie, jak choćby rozbudowane zdwojone pilastry, które można było pozostawić nawet w formie tzw. świadków (il. 5).

Znacznie dłużej trwało doprowadzenie do pierwotnego stanu klasztoru, z którego zachowały się dość dobrze jedynie fundamenty i mury obu kondygnacji [21]. Plany zabezpieczenia obiektu po zniszczeniach wojennych opracowano w 1959 r. Miały one na celu częściowe zrekonstruowanie ściany zachodniej claustrium (przyległej do kościoła), przekrycie skrzydła zachodniego oraz rekonstrukcję ściany północnej i wschodniej wirydarza [4]. Jednak przez długie lata budynek był nieodgruzowany, wnętrze w stanie ruiny, z zalegającymi hałdami gruzu [4]. Dopiero w latach 70. odgruzowano go, rozebrano elementy konstrukcyjne grożące zawaleniem i zabezpieczono sklepienia [22].

W nieco lepszej sytuacji był pałac, który po odgruzowaniu i uporządkowaniu w zasadzie wystarczyło otynkować, wstawić stolarkę i instalacje. Wstępnie wykonano zabezpieczenia i przykryto część budowli dachem, w krótkim

Il. 6. Posadzka w nawie głównej i południowej, widoczna różnica pomiędzy oryginalną (przy drzwiach), a wtórną posadzką (w nawie głównej), stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 6. Floor in the central nave and southern aisle, a visible difference between the original (near the door) and secondary (in the central nave), present condition (photo by M. Dąbkowska)

Gothicizing was not the only method used during the reconstruction of the church. The Romanesque features of the object were also traced there [13, pp. 15, 42], perhaps on the basis of the German-language monograph by August Potthast [6, p. 136], despite the fact that scientific and historical evidence mentions the Romanesque origin in the case of only one decorative motif on the heads of columns in the form of palmettes and peculiar “archaisation” of the Gothic architecture of the church at the most¹³. In the following years, however, the search for the Romanesque provenance of the church was criticized by researchers. “Romanization” of the church consisted in significant narrowing of the baroque window openings (1949). Unfortunately, some restoration errors were also encountered there because the splays of new window openings cut into nearly half of the original Gothic frieze, which was preserved under the Baroque plaster, and destroyed it. The frieze was also destroyed by inserting unsightly layers of the thickly applied concrete mortar between the bricks (Figs. 2, 3, 7, 8).

Due to the destruction of the stucco and polychrome inside the church it was decided to leave only those Baroque elements which were preserved in their entirety, intact during the fire, i.e. chapels, sacral joinery and the facade of the church. However, photographs from this period show quite a lot of remnants of the Baroque ornamentation of the walls in good condition such as extended doubled pilasters that could have been left even in the form of the so-called witnesses (Fig. 5).

It took much more time to bring back the original state of the monastery from which only the foundations and walls of both floors were preserved quite well [21]. The

¹³ This topic was also later dealt with by Professor Marian Kutzner [19, pp. 79–80] and Stanisław Rybandt [20, pp. 167, 171].

czasie należało przystąpić do odbudowy [23]. Ponieważ jednak pierwsze prace przeprowadzono dopiero w latach 80., stan obiektu po niemal półwieczu uległ znacznemu pogorszeniu i konieczne były już rekonstrukcje. Ostatecznie rekonstrukcję i odbudowę zrealizowano dopiero po 2007 r.

Nieliczne dokumenty, które powstały przy okazji powojennych prac przy architekturze opactwa cysterskiego w Rudach, wskazują na pewną wrażliwość i świadomość zabytkowej materii wśród osób decydujących o jego dalszych losach. W planowanych działaniach podkreślano paralelność dwóch idei: zachowawczość¹⁴ i nawiązanie do średniowiecznych technik budowlanych, jak w przypadku formy i sposobu produkcji cegły czy typu wiązania; natomiast tam gdzie było konieczne – stosowanie nowych technologii i materiałów, jak beton żwirowy, wzmocnienia konstrukcją żelazną [24]. Jednakże realizacje świadczą o czymś zupełnie innym. Mimo deklaracji popełniono wiele błędów konserwatorskich, wykonawstwo miało niski poziom, użyto niewłaściwych materiałów, a decyzja pozostawienia nieodbudowanego klasztoru i pałacu na kilka dziesięcioleci przyczyniła się do totalnego zdewastowania budowli i konieczności rekonstrukcji na podstawie ikonografii, zamiast – możliwej jeszcze w latach 50. – konserwacji. Przy konieczności podniesienia kraju z gruzów, odbudowy przemysłu, elektryfikacji wsi, w atmosferze czynu społecznego zapomniano o kruchej materii zabytkowej. Jakże odległa była to realizacja od wypracowanej przed wojną i w jej czasie przez pruską administrację konserwatorsko-budowlaną na Śląsku konserwacji z czasów III Rzeszy, czy też konserwacji w przedwojennej Rzeczypospolitej, którą podglądali i na której wzorowali się Niemcy¹⁵. Sięgnięto po środki typowe i charakterystyczne dla powojennego puryzmu, tak odległego od ukształtowanego w konserwacji europejskiej jeszcze przed wojną stanowiska przeciwnego historyzującym rekonstrukcjom¹⁶.

¹⁴ Przykładem tego będzie nakaz przechowywania detali architektonicznych znalezionych w czasie odgruzowywania klasztoru [22].

¹⁵ Polską konserwację przed II wojną cenili wysoko Dolnośląski Prowincjonalny Konserwator Zabytków we Wrocławiu G. Grundmann jako charakteryzującą się dobrymi podstawami prawnymi, szeroką ochroną prawną, wysokim statusem stanowiska urzędniczego konserwatora, szeroko zaplanowaną inwentaryzacją zabytków w nowo powstałym państwie, dobrym wykształceniem konserwatorów w zakresie historii sztuki, bogatymi fototekami i bibliotekami, w przypadku rekonstrukcji rzeczowym, naukowym charakterem, stosowaniem nowoczesnych środków technicznych przy wzmocnieniach, wysoką jakością robót rzemieślniczych, właściwym eksponowaniem wartościowych relikwów, oparciem na badaniach archeologicznych, stosowaniem w rzadkich przypadkach rekonstrukcji. Syntetyzując te cechy, Günther Grundmann stwierdził, że warto wykorzystać je jako wzór w niemieckiej ochronie zabytków. Cyt. za: [25, s. 131–132, 283–286].

¹⁶ Warto w tym miejscu przypomnieć, że jeden z pierwszych głosów przeciw rugowaniu przekształceń XIX- i XX-wiecznych z zabytkowej architektury znajdujemy dopiero w 1950 r. przy okazji konserwacji zamku książęcego oraz ratusza w Szczecinie. Zaproponowana odbudowa pierwotnego założenia obiektu i usunięcie naleciałości dotyczyły miały wyjątkowo sytuacji, gdy znaczną większość stanowiła materia pierwotna. Jeżeli zaś większość stanowiłaby późniejsza przebudowa, należało ją pozostawić i wyeksponować wcześniejsze elementy, co jednak wymagałoby zharmonizowania stylistycznego całości. W przypadku puryzmu wskazywano nawet na niebezpieczeństwo rozbiórek później-

plans of protecting the building after the war destruction were formulated in 1959. Their purpose was to partially reconstruct the western wall of the monastery (adjacent to the church), to cover the western wing as well as to reconstruct the northern and eastern walls of the patio [4]. However, for many years the rubble was not removed from the building, the interior was in ruins with abundant piles of debris [4]. It was not until the 1970s that the rubble was removed from it, the constructional elements which could collapse were dismantled and the vaults were protected [22].

The palace was in a slightly better situation since basically after removing the rubble and ordering works it was enough to plaster it, install the woodwork and fit installations. Some initial protections were provided and a part of the building was covered with a roof – it was necessary to start the reconstruction as soon as possible [23]. However, since the first works were not started until the 1980s, the condition of the whole complex deteriorated significantly within forty years and it was already in need of some reconstructions. The final reconstruction was carried out only after 2007.

Some few documents which were prepared when executing architectural works in the Cistercian Abbey in Rudy after the war indicate a certain awareness and impressionability of the historical matter among persons who decided about its future fate. In the planned activities, parallelism of two ideas was emphasised, i.e. conservatism¹⁴ along with a reference to mediaeval construction techniques, namely the form and manner of producing bricks or the type of bonding; on the other hand, when necessary – the use of new technologies and materials such as slag concrete or reinforcements with the iron construction [24]. However, realizations prove something completely different. In spite of declarations, many restoration errors were made, the performance was on a very low level, inappropriate materials were used and the decision to leave the unreconstructed palace and monastery for several decades contributed to the total devastation of the buildings and the need to reconstruct them on the basis of iconography instead of restoration which was still possible in the 1950s. The fragile historical matter was forgotten in the atmosphere of rebuilding the country from the war ruins, reconstructing the industry, electrification of villages, and in the voluntary working activities of people called “subbotnik”. This type of restoration differed significantly from the restoration methods that had been worked out before the war and during the war by the Prussian restoration and construction administration in Silesia from the times of the Third Reich or the restoration in pre-war Poland which was spied on and imitated by the Germans¹⁵. That restoration used the means

¹⁴ An example of this is an order to store architectural details found during the church rubble removal [22].

¹⁵ The Polish restoration technique before World War II was highly assessed by Lower Silesian Provincial Monument Restorer in Wrocław G. Grundmann, who perceived it as characterized by a good legal basis, wide legal protection, a high status of the restorer’s position, an extensively planned inventory of monuments in the newly born state, restorers’ good education in the scope of art history, a rich photo and book

Il. 7. Wtórne okno w nawie południowej, widoczne przemurowania powstałe przy zwężeniu, stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 7. Secondary window in the southern aisle, visible new walls made when narrowing, present condition (photo by M. Dąbkowska)

Odbudowa kościoła w Rudach nie była odosobnionym przypadkiem bezwzględnie purystycznego podejścia. W powojennej konserwacji dopuszczano rekonstrukcje elementów architektonicznych, odbudowywano na podstawie zachowanych fragmentów oryginalnych dekoracji, resztek murów, negatywów w tynku itp., a nadawano formy zbliżone do przykładów z okresu pochodzenia oryginału. Nierzadko też usuwano w gotyckich budowlach nowożytny szczyty i frontony, zastępując je nowymi – pseudogotyckimi. Przykładem może być choćby niedaleki XIV-wieczny raciborski kościół św. Jakuba – na skutek wojny stracił on sklepienia, dachy i część murów, a po wojnie został wyczyszczony z nowożytnych nawarstwień [27, s. 41–44], [28, s. 88–89], [29, s. 133–134].

szych dobudów, w stopniu niemal masowym, związane z otwieraniem perspektywy, usuwaniem dodatków w innych stylach, lub w odpowiedzi na zapotrzebowanie na materiał budowlany. Zwrócono jednak uwagę na jak największą ostrożność w przypadku możliwości zbytecznych strat [26, s. 163–164].

Il. 8. Wtórne okno w ścianie północnej nawy głównej, widoczne przemurowania powstałe przy zwężeniu, stan obecny (fot. M. Dąbkowska)

Fig. 8. Secondary window in the northern wall of the central nave, visible new walls made when narrowing, present condition (photo by M. Dąbkowska)

which were typical and characteristic of post-war purism that was so distant from the stance objecting historicizing reconstructions¹⁶, which was well established in the European restoration before the war.

The reconstruction of the church in Rudy was not an isolated case of a strictly purist approach. In the post-war restoration practice, it was accepted to reconstruct architectural elements, to rebuild on the basis of the preserved fragments of the original decorations, remains of walls, negatives in the plaster etc. and the forms were given similar to examples from the times of originals. Quite frequently in Gothic buildings modern gables and pediments were removed and they were replaced by new ones – pseudo-Gothic. A good example here can be the 14th century St James' Church in Racibórz – during the war it lost vaults, roofs and some of the walls, while after the war it was cleaned of modern accretions [27, pp. 41–44], [28, pp. 88–89], [29, pp. 133–134].

library, while in the case of reconstructions factual, scientific character, usage of modern technologies at reinforcements, a high quality of craft works, proper exposition of valuable relics, basing on architectural studies and in rare cases the use of reconstruction. Synthesizing these qualities Günther Grundmann claimed that they were worth following as a model in German monument protection. Quoted from: [25, pp. 131–132, 283–286].

¹⁶ It is worth recalling here that one of the first objections against eliminating 19th- and 20th-century transformations from historic architecture was voiced only in 1950 on the occasion of the restoration of the Prince Castle and Town Hall in Szczecin. The proposed reconstruction of the original layout and removal of accretions was supposed to refer exceptionally to a situation where the vast majority was the original matter. However, with the majority being the later reconstruction, it ought to be left and to exhibit earlier elements, which would require the stylistic harmonization of the whole. In the case of purism, it was even indicated as dangerous when demolishing later extensions on an almost massive scale, connected with opening a perspective, removing additions in other styles or in response to a demand for building material. Still, attention was drawn to the greatest caution in the case of possibility of unnecessary losses [26, pp. 163–164].

Dyskusję nad zagadnieniem puryzmu, a także potraktowaniem oryginalnych fragmentów w konserwowanych po II wojnie obiektach, podjął Maciej Kilariski, publikując na łamach „Ochrony Zabytków” artykuł dotyczący m.in. rekonstrukcji kościoła w Rudach [30, s. 23–33]. Po pożarze w 1945 r. spod barokowego tynku odsłonięta została średniowieczna polichromia wnętrza. Ze względu na zatarcie w późniejszej konserwacji, warto przytoczyć jej opis. Żebra i gurdy zdobione były przemiennymi biało-czerwonymi pasami obejmującymi 4–5 warstw cegieł, podniebienia gurtów pokryto szaroniebieską mleczną wyprawą; służki, głowice i konsole – pierwotnie były ciemnobrązowe, a później szaroniebieskie; spoiny malowane czarno-biało, a w nawie głównej biało-czarno-biało, białe pola gurtów zdobione czerwonymi rozetami. Odmienne zaakcentowane było zachodnie przęsło nawy głównej z białym gurtem podzielonym czerwono-czarnymi spoinami i dekoracją rozetami o lancetowatych płatkach oraz rdzawobrazowymi lub cynobrowymi plamami barwnymi przy krawędzi gurtu. Czerwień cegieł w partii portalu była wzmocniona, spoiny miejscami nie pokrywały się z rzeczywistymi spoinami, barwionymi na kolor cegieł i profilowanymi zależnie od położenia w licu ściany: poziome profilowane były dwustronnie, dając efekt światłocienia, pionowe – gładko. Ta polichromia służyła podkreśleniu organizacji przestrzeni sakralnej i zaakcentowaniu nawy głównej, jej przęsła zachodniego oraz prezbiterium, które w dolnej partii, do wysokości 3 m pokryte było malowidłem stanowiącym tło dla ołtarza głównego, przedstawiającym tkaninę na taśmach przewiniętych przez koła wiszące na hakach wbitych w ścianę, dekorowaną 13 pasami naprzemiennie szaroniebieskimi i cynobrowymi, ozdobionymi trójkątnymi i punktowymi dekoracjami w kolorach: czerwonym, żółtym i czarnym. Prawdopodobnie polichromowany był także portal, którego elementy ościeży o przekroju prostokątnym były pokryte kolorem rdzawobrunatnym, natomiast elementy o przekroju okrągłym oraz głowice i gzymsy kolorem niebieskawym. Maciej Kilariski przyjął, że w podobny sposób zostało potraktowane okno nad fasadą oraz okno we wschodniej ścianie prezbiterium [30, s. 24–26].

Podobnie także zaakcentowaniu nawy głównej, transeptu i prezbiterium służył wyeksponowany na zewnętrznych murach rombowy fryz wieńczący o cofniętym licu w kolorze białym. W czasie prac powojennych wtórnie wprowadzono jasne, zbyt grube spoinowanie w całym fryzie, które zagubiło jego pierwotną plastykę [30, s. 28].

Ogólna zasada podkreślenia podziału wnętrza i bryły architektonicznej kościoła akcentowana polichromią została w czasie prac rekonstrukcyjnych całkowicie zagubiona. Usunięto, jak dziś można się przekonać, wszystkie polichromie, patynę ścian, znaczną część detali i elementów architektonicznych, bez względu na ich stan zachowania. Kreując architektoniczny palimpsest, pozbawiono obiekt znacznej części historii. Kilariski zwrócił uwagę, że pozostawienie w czasie powojennych prac oryginalnej polichromii, w wielu miejscach nieuszkodzonej, szacunek do zastanej materii i nawarstwień, bez względu na ich niejednorodność stylową, wskazałby nowy kierunek w powojennej konserwacji. W dzisiejszych czasach oczy-

The issue of purism as well as the treatment of original fragments in the monuments restored after World War II was discussed by Maciej Kilariski in periodical “Ochrona Zabytków” (“Monument Protection”) in which he published an article where he mentioned the reconstruction of the Rudy church [30, pp. 23–33]. After the 1945 fire, the medieval interior polychrome was uncovered from under the Baroque plaster. As it was obliterated in later restoration activities, it is worth quoting its description. Ribs and vault arches were adorned by alternating red and white strips comprising 4–5 layers of bricks, palates of arches were covered with grey-blue milk plaster; maids, heads and consoles – originally were dark-brown, later grey-blue; joints were painted black and white, and in the central nave white-black-white, white fields of vault arches were ornamented with red rosettes. A different accent was in the western bay of the central nave with a white vault arch divided by red and black joints and lance-leafed rosette ornaments and reddish-brown or vermilion coloured spots at the edge of the vault arch. In the portal part the redness of bricks was strengthened, at places joints did not overlap the real joints, which were brick-coloured and profiled depending on their location at the face of the wall: the horizontal ones were profiled on both sides, giving the effect of chiaroscuro, vertical ones – smoothly. This polychrome was aimed at emphasizing the organization of the sacral space and accenting the central nave, its western bay and the presbytery which in the lower part up to the height of 3 m was covered with a painting that constituted the background of the main altar, presenting a fabric on belts scrolled on the wheels hanging on hooks driven into the wall, decorated with 13 belts alternatively grey-blue and vermilion, adorned by triangle and point decorations in red, yellow and black. Most probably the portal was also covered with polychrome with elements of rectangular section jambs covered with reddish-brown colour, whereas circular section elements, heads and a cornice were bluish. Maciej Kilariski assumed that the window above the facade was treated similarly as well as the window in the eastern wall of the presbytery [30, pp. 24–26].

In a similar way, a rhombic crowning frieze of receding face in the white colour was used to emphasize the central nave, transept and presbytery. During the post-war works the bright too thick grouting across the frieze was introduced secondarily and this lost its original plasticity [30, p. 28].

A general rule of emphasising the division into the interior and the external architectural form of the church accentuated by the polychrome was completely lost during the reconstruction works. As we can see it today, all the polychromes, the walls’ patina and a substantial part of architectural details and elements were removed, regardless of their state of preservation. By creating an architectural palimpsest, the object was deprived of a substantial part of its history. Kilariski claimed that leaving the original polychrome during the post-war works and respect for the existing matter and accretions regardless of their style heterogeneity would have pointed a new direction in the post-war restoration. In our times the obvious opinion,

wista opinia ówczesnie wydawała się zupełnie nie do przyjęcia, o czym świadczy uwaga redakcji, niepodtrzymującej w całości poglądów autora, zwracającej się do czytelników o podjęcie nad poruszonymi zagadnieniami dyskusji.

then seemed totally unacceptable, which is exemplified by the editor's comment who did not support fully the author's views and addressed the readers encouraging them to start a discussion on the issues raised.

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2018.

Translated by
Bogusław Setkowicz

This research has been supported by the Ministry of Science and Higher Education as a research project “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2014–2018.

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Bibliografia/References

- [1] Barciak A., Gorzelik J., *Woszczyce-Rudy*, [w:] A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek (red.), *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2: *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999, 361–369.
- [2] Wolnik F., *Działalność gospodarcza cystersów z Rud*, „Architectus” 2013, Nr 3 (35), 17–25.
- [3] Andrzejewski A., Kajzer L., Pietrzak J., *Cystersi jędrzejowscy w Rudach i Jemielnicy na Górnym Śląsku*, [w:] A.M. Wyrwa, J. Dobosz, *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000, 525–542.
- [4] Stanisław L., *Badania architektoniczne*, Opole 1974, 22–31, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 11314.
- [5] *Projekt osuszenia i izolacji budynków Pocysterskiego Zespołu Klasztoro-Palacowego w Rudach*, opr. Biuro Projektowe Architektura, Bytom 2007, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 14242.
- [6] Potthast A., *Historia dawnego klasztoru cystersów w Rudach na Górnym Śląsku*, Wydawnictwo Pracowni Komputerowej Jacka Skalmierskiego PKJS, Rudy 2008.
- [7] *Rzeźby kamienne i sztukaterie z elewacji kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Rudach woj. katowickie*, Szerbińska G. (oprac.), Toruń 1995, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 13353.
- [8] *Dokumentacja konserwatorska z przebiegu prac w Kaplicy Mariackiej w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Rudach woj. katowickie [malowidła ściennie, sztukaterie i architektoniczne elementy wystroju]*, Szerbińska G. (oprac.), Toruń 1992, t. 1, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 7612.
- [9] *Kaplica pw. św. Jana Nepomucena w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Rudach woj. katowickie. Dokumentacja konserwatorska*, Szerbińska G. (oprac.), Toruń 1996, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 6965.
- [10] Łuzyniecka E., *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2002.
- [11] Wyleżół R., *Wspomnienia o Rudach z rodzinnych fotografii*, cz. 1, seria Collectanea Raudensis Nr 5, Epigraf Jan Kalnik, Teresa Kalnik, Gliwice 2015.
- [12] Gessner A., *Abtei Rauden in Oberschlesien*, Holzner-Verlag, Kitzingen–Main 1952 [fotografie w suplemencie bez paginacji].
- [13] *Powojenna odbudowa kościoła w Rudach*, Wyleżół R. (red.), Epigraf Jan Kalnik, Teresa Kalnik, Rudy 2014.
- [14] Uchwała Rady Państwa z dn. 28.02.1955 r. nr 0/350, Monitor Polski 1955, nr 103, poz. 1410, 1683.
- [15] Płazak I., *Wspomnienia pośmiertne. Józef Kluss (1890–1967)*, „Ochrona Zabytków” 1967, Nr 2 (77), 56–57.
- [16] Manikow J., *Zasłużony konserwator zabytków (w 20 rocznicę śmierci prof. dr. Józefa Karola Klussa)*, „Ochrona Zabytków” 1987, Nr 4 (159), 328.
- [17] Chmielewska L., *Kulturalny Lublin, czyli o działalności Resortu Kultury i Sztuki PKWN*, „Dzieje Najnowsze” 2003, R. 35, 4, 62.
- [18] Skórzyński Z., *Odbudowa zabytkowego kościoła po-cysterskiego*, 1947, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 6675.
- [19] Kutzner M., *Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200–1330*, UMK, Toruń 1969.
- [20] Rybandt S., *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1977.
- [21] Kotowski B., *Zespół d. klasztoru cystersów. Opinia odnośnie stanu technicznego i sposobu zabezpieczenia zespołu*, Warszawa XII 1972, s. 8, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. III/1697.
- [22] Martynus E., *Zespół klasztoro-palacowy*, Dziennik budowy, 1975, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. III/1721.
- [23] *Dokumentacja wstępna dotycząca odbudowy zamku w Rudach pow. Racibórz*, 1967, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. III/1666.
- [24] *Projekt remontu kapitalnego zabytkowego kościoła po-cysterskiego w Rudach Wielkich (pow. Raciborski)*, 1948, Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, Nr inw. 6676.
- [25] Grajewski G., *Między sztuką, nauką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, praca doktorska, PWr, Wrocław 2014.
- [26] *Kronika*, „Ochrona Zabytków” 1950, R. 3, Nr 2–3 (10–11), 162–165.
- [27] *Kronika*, „Ochrona Zabytków” 1948, R. 1, Nr 1, 41–47.
- [28] *Kronika*, „Ochrona Zabytków” 1948, R. 1, Nr 2, 88–91.
- [29] *Kronika*, „Ochrona Zabytków” 1949, R. 2, Nr 2, 133–135.
- [30] Kilarski M., *O właściwą fakturę muru zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1955, R. 7, Nr 1 (28), 23–33.

Streszczenie

Artykuł ma na celu naświetlenie przekształceń, jakich dokonano w opactwie cysterskim w Rudach Raciborskich po II wojnie światowej. Ten bogaty i rozległy zespół architektoniczny, ukształtowany w ciągu kilku epok artystycznych, po sekularyzacji zamieniono na pałac księżęcy. Na skutek zniszczeń w czasie wojny utracona została część zabytkowej materii, tj. m.in. średniowieczne sklepienia, nowożytnie tynki, sztukaterie, detale i elementy architektoniczne. Jednocześnie spod barokowego tynku odsłoniły się świetnie zachowane średniowieczne polichromie. Prace

konserwatorskie wówczas przeprowadzone miały charakter purystycznej odbudowy bez szacunku dla zabytkowej materii. Bez względu na stan zachowania usunięto wszystkie średniowieczne malowidła, patynę ścian, barokowe stiuki, które mogły pozostać w formie tzw. świadków. Kreując architektoniczny palimpsest, pozbawiono obiekt znacznej części jego historii, albowiem straty poniesione nie są możliwe do odrobienia.

Słowa kluczowe: architektura cysterska, Rudy Raciborskie, przekształcenia konserwatorskie, puryzm

Abstract

The article is aimed at describing the transformations of the Cistercian abbey in Rudy Raciborskie after World War II. This architectural complex, established after the secularization was converted into a ducal palace. During the World War II medieval vaults, stucco works, details and elements of architecture were destroyed. However, due to that fact, medieval polychromes were revealed. All the conservation works conducted at that time were of purifying character and resulted in the destruction of all medieval paintings, patina on the walls as well as Baroque stucco works, which could have been left in the form of the so called "testimony". This architectural palimpsest deprived the building of a part of its history and the losses are impossible to recover.

Key words: cistercian architecture, Rudy Raciborskie, restoration transformation, purism